

УДК 811.11(038):33

СЕМАНТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЕКСЕМ І ДИСКУРСУ РИЗИКУ

Муц Л.Ф., к. соціол. н.,
доцент кафедри іноземних мов і лінгвістичних комунікацій
Запорізька державна інженерна академія

Карпенко І.Ю., викладач
кафедри іноземних мов і лінгвістичних комунікацій
Запорізька державна інженерна академія

Демихова О.Г., викладач
кафедри іноземних мов і лінгвістичних комунікацій
Запорізька державна інженерна академія

У статті подано огляд взаємодії лексем і дискурсу ризику в царині семантики, проаналізовано особливості актуалізації прагматичного та прагматично-оцінного компонентів значення лексем у сучасному дискурсі ризику.

Ключові слова: дискурс, семантика, лексема, семантична взаємодія, актуалізація компонента значення слова.

В статье представлен обзор взаимодействия лексем и дискурса риска в области семантики, проанализированы особенности актуализации прагматического и прагматично-оценочного компонента значения лексем в современном дискурсе риска.

Ключевые слова: дискурс, семантика, лексема, семантическое взаимодействие, актуализация компонента значения слова.

Muts L.F., Karpenko I.Yu., Demihova O.H. THE SEMANTIC CORRELATION OF THE LEXEME AND THE DISCOURSE OF RISK

The paper discusses the correlation of the lexeme and the discourse of risk in the field of semantics. The article focuses upon the dilemma of actualization of both pragmatic and pragmatic axiological component in the lexical meaning of a word functioning in the discourse of risk.

Key words: discourse, semantics, lexeme, semantic correlation, actualization of a pragmatic component in the lexical meaning of a word.

Постановка проблеми. Теоретичні й практичні питання, пов'язані з вивченням дискурсу, привертають увагу науковців уже багато десятиріч. Наразі інтенсивність дискурсивних практик помітно зростає, чому сприяє бурхливий розвиток засобів комунікації, а тому постає питання про існування взаємозв'язку та взаємовпливу між певним типом дискурсу й лексемами, які вжито в ньому для розгортання певних комунікативних стратегій і тактик. Логіка наукового аналізу стимулює до детального вивчення семантичної взаємодії лексем і дискурсу, коли відбувається актуалізація компонентів, необхідних для розгортання основних (найбільш значущих із погляду мотивації для успішного перебігу комунікації) і допоміжних (прагматичних) стратегій, зокрема в дискурсі ризику. Репрезентативними в цьому плані є лексичні одиниці, що належать до розряду так званої експресивної лексики, семантична структура якої багатощарова за рахунок емотивного й емотивно-оцінного компонента значення.

Провідні вчені в галузі лінгвістики та дискурсології неоднаково визначають термін «дискурс». Множинність тлумачення зазначеного терміна визначається багатоаспектністю феномена дискурсу. Серед основних дефініцій [13, с. 42; 16, с. 137; 17, с. 18] релевантним для нашого подальшого дослідження видається запропоноване О. Селівановою визначення дискурсу як «системного діалогічно організованого середовища» [12, с. 280]. Таке пояснення дискурсу суголосне його трактуванню як «мовлення, зануреного в життя», з урахуванням прагматичної ситуації, соціокультурних чинників, когнітивних і комунікативних процесів учасників дискурсу. У цьому зв'язку вивчення впливу дискурсу ризику на семантику лексичних одиниць, що в ньому функціонують, глибше розкриває прагматичну сутність такого типу дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині дискурсології суперсистемність дискурсу відображена в діалогічній моделі О. Селіванової [12, с. 279], різні типи дискурсу

(газетний, детективний, історичний, сатирико-саркастичний, художній) розглядають вітчизняні дослідники І. Бехта [1], О. Бока [2], С. Запольських [3], Я. Ковалевська [4], Л. Онишкевич [6], вивчаючи фреймову організацію дискурсу, засоби впливу на адресата в медійному просторі, особливості перекладу історичних текстів тощо. Серед найновіших досліджень – полівимірне та поліаспектне вивчення вторинного дискурсу англomовних текстів сучасної масової культури [5]. Зарубіжні традиційні дискурсознавчі практики вичерпно представлені в працях Т. ван Дейка [15] і П. Серіо [17].

У цьому дослідженні пропонується розглянути взаємодію лексем і дискурсу ризику, що найяскравіше проявляється в аспекті семантики.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати семантичну взаємодію лексем і дискурсу ризику та виявити особливості актуалізації прагматичного й прагматично-оцінного компонента значення лексичних одиниць, що їх учасники дискурсу ризику залучають у процесі реалізації своїх комунікативних стратегій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна соціокультурна ситуація, розглянута як у глобальному ракурсі, так і в локальній площині певного геополітичного масштабу, зумовила зростання інтересу саме до дискурсу ризику, вивчення комунікативних параметрів якого здійснила вітчизняна дослідниця В. Ущина, акцентуючи увагу на антропологічному центрі – суб'єкті в комунікативній ситуації ризику [8], причому дискурсивну діяльність розглянуто як соціальну практику.

У координатах соціальної взаємодії позиціонування суб'єкта в комунікативній ситуації ризику супроводжується, на думку В. Ущиної, прагмаінтеракційною трансформацією суб'єктних позицій [8, с. 219]. Практично це означає, як підкреслює дослідниця, (ре)конструювання, взаємодентифікацію й трансформацію ситуативних ідентичностей суб'єктів дискурсивної діяльності через ідентифікацію емоцій інших учасників комунікації щодо ситуації мовлення, вибір учасниками комунікації своєї позиції стосовно ризику як предмета позиціонування й узгодження цієї позиції з позиціями партнерів у дискурсивній діяльності [8, с. 221–222]. На наш погляд, можна припустити існування взаємозв'язку між прагмаінтеракційною трансформацією суб'єктних позицій і актуалізацією прагма-

тичного та/або прагматично-оцінного компонентів значення лексичних одиниць, ужитих учасниками дискурсу ризику.

Такий зв'язок впливає з положення, висунутого В. Ущиною, щодо позиціювальної людської діяльності. На думку дослідниці, зазначена діяльність пронизана емоціями й супроводжується транслюванням власного ставлення й оцінки. Таку позицію суб'єкта дискурсу ризику дослідниця називає афективною [8, с. 234].

Звідси впливає особливий у єдності прагматичних і дискурсивних функцій характер експресивної лексики в дискурсі ризику. Зазначимо, що в нашій роботі ми розрізняємо прагматичне значення експресивної лексики як мовних знаків і прагматичні функції такого різновиду лексики в дискурсі ризику.

Л. Бархударов визначає статус прагматичного значення мовного знака як закріплене за знаком в якості постійного компонента в його семантичній структурі суб'єктивне ставлення членів мовного колективу до одиниць мови, а через них – до понять і предметів, які ці одиниці позначають [14, с. 107].

До основних характеристик експресивної лексики О. Клименко відносить більш складну порівняно з нейтральною лексикою семантичну структуру, розсунуті межі семантичної структури за рахунок емоційного співзначення, конотацію зі стилістично-оцінною зниженістю [10, с. 69]. Відтворення експресивної лексики в процесі перекладу є каменем спотикання багатьох перекладачів, наголошує дослідниця [10, с. 70]. О. Клименко класифікує експресивну лексику залежно від ступеня експресивності, вирізняючи просторіччя (колоквіалізми, сленгізми, вульгаризми) і соціально-професійне просторіччя (жаргонізми й арготизми) [10, с. 70]. Прагматичний потенціал сленгізмів є найвищим, оскільки зачіпає сферу впливу на когнітивні й емотивні аспекти сприйняття повідомлення.

У дискурсі ризику, як зазначає В. Ущина, людська діяльність пронизана емоціями, супроводжується транслюванням власного ставлення й оцінки [8, с. 234]. Таку позицію суб'єкта дискурсу ризику дослідниця називає афективною. Звідси логічно зробити висновок, що прагматична функція експресивної лексики в дискурсі ризику полягатиме в її здатності до реалізації певного комунікативного завдання (наприклад, мовленнєвої характеристики учасників дискурсу, аргументації точки зору, інтенсифікації емоцій, висловлення оцінки, урегулювання комуні-

кації на етапі встановлення комунікативного контакту або його завчасного переривання тощо) з метою подальшого структурування дискурсу.

Типовою комунікативною ситуацією в дискурсі ризику є висловлювання обвинувачення, що на практиці реалізується через конфронтативну стратегію. О. Хникіна підкреслює, що висловлення обвинувачення може бути як прямим, так і імпліцитним, представленим у процесі комунікації як на офіційному, так і на неофіційному рівні. Дослідниця підкреслює, що формальні висловлювання обвинувачення є мовленнєвими актами перформативного вираження, тоді як «ілокутивна сила обвинувачення в неофіційній сфері спілкування реалізується за допомогою прагматичних типів». Серед останніх, вважає О. Хникіна, чільне місце належить експресивам [9, с. 129].

Перебіг неофіційної комунікації в дискурсі ризику (за О. Хникіною) є переважно висловлюванням обвинувачення як оцінної реакції на поведінку інших учасників дискурсу. Такі висловлювання обвинувачення О. Хникіна називає бехабітивами [9, с. 129]. Негативне аксіологічне забарвлення висловлювань обвинувачення зазвичай супроводжується використанням сленгізмів.

У роботі ми керувалися класифікацією сленгізмів, розробленою авторами стислого англо-російського словника американізмів і сленгу [18], які пропонують вирізняти сленг наркоманів, негрів, кримінальних елементів, військових і музикантів.

До типових сленгізмів, що використовуються для висловлення обвинувачення, відносимо такі форми експресивної лексики: *a regular ace – airbrain – baboon – B.B. brain – beanhead* (дурень, телепень) у конструкціях типу «*You / You're such a + Noun!*». У певній семантичній опозиції до наведених сленгізмів знаходяться експресивні лексеми із семою «надто вправний». Уживання таких експресивних лексичних одиниць у висловленні обвинувачення супроводжується ефектом гри, коли один з учасників дискурсу розкриває свій емоційний стан, створюючи так звану комунікативну пастку: виникає ефект несподіванки й обманутого очікування, тому що експресивна лексика з позитивною оцінною семантикою вживається в процесі конфронтації. Наведемо приклад: «*The yuppies are getting a lot of flack these days*» [18, с. 314]. У наведеному прикладі вжито сленгізм *yuppie*, який означає «молодого містянина-професіонала у своїй справі», причому створено ефект гри й активізовано

негативний аксіологічний потенціал в описі тенденції привертання надмірної уваги, яка вочевидь дратує мовця.

Ефект гри може мати обернений характер, коли вживається експресивна лексика з негативною оцінною семантикою з метою висловити співчуття постраждалому в ситуації ризику: «*The poor yarp was made a fool of*» [18, с. 312].

Прикметною в дискурсі ризику є емоційна оцінка ситуації ризику. Як зазначає Г. Кондратьєва, оцінка є лінгвофілософською категорією, яка реалізується на конотативному рівні. Дослідниця визначає лінгвофілософські категорії як такі, що є мисленнєвими утвореннями, набувають статусу структурно-семантичних із семантичною домінантою й утворюють струнку систему, що не є закритою й складається з блоків [11, с. 7]. Оцінюючи, учасники дискурсу ризику включають у семантичну структуру семи «ціна/цінність», «якість», «ступінь чогось/когось».

Категорію оцінки у фокусі когнітивно-дискурсивної парадигми, семантику й прагматику оцінки в сучасній англійській мові вичерпно розглянула Г. Приходько [7]. Дослідниця особливо підкреслює, що оцінна діяльність впливає на ціннісну орієнтацію учасників дискурсу, скеровуючи їх діяльність, а тому їй притаманна прагматична спрямованість [7, с. 116]. Іншою важливою тезою, яку формулює Г. Приходько, є функціональний взаємозв'язок, функціональна єдність прагматики й семантики. Їх не можна жорстко протиставити як два типи взаємовиключних значень, вказує Г. Приходько. Натомість перша виступає як прагматична семантика, а друга слугує для реалізації мовленнєвих актів, створюючи знакові аналоги світу [7, с. 116].

Нижченаведені приклади засвідчують окреслену функціональну єдність. У першому прикладі демонструється оцінювання ступеня значущості того, хто домінує в дискурсі ризику й бере відповідальність за наслідки ситуації: «*You're the doctor!*» [18, с. 314].

Прагматична семантика експресивних вигуків учасників дискурсу ризику може реалізовувати негативне аксіологічне забарвлення лексеми: «*Oh, yuck! Get that horrible thing out of here!*» [18, с. 314]. Цікаво, що вигук *yuck* утворений методом конверсії від іменника, що означає «неприємна річ або людина»: «*I don't want any of that yuck!*» [18, с. 314].

Несподіваний розрив комунікації може реалізовуватися через уживання форми

Imperative Mood, коли один з учасників дискурсу ризику оцінює ситуацію як загрозливу: “*Stop yanking me!*” [18, с. 314].

У дискурсі ризику, як підкреслює В. Ущина, процес афективного позиціонування є циклічним і нагадує герменевтичне коло. Цикл розпочинається реакцією на стимул, коли учасники афективного позиціонування знаходяться на рецептивній стадії. Звідси розпочинається реагування на позамовному, соматичному рівні, коли спостерігається зміна показників фізичного стану комунікантів. Емоції, почуття або настрої суб’єктів позиціонування з’являються, коли відбувається усвідомлення психічного стану. Це переводить учасників дискурсу на стадію оцінювання (у термінах семантичної опозиції «добре – погано»). Оцінювання змінюється стадією афективного позиціонування, маркери якої є як вербальними, так і невербальними (кінемами). Нарешті, відбувається перехід до стадії узгодження, коли комуніканти реагують на виражену емоцію [8, с. 237]. Кожна стадія такого циклу на практиці може супроводжуватися вживанням експресивної лексики, зокрема сленгізмів, причому відбувається актуалізація прагматично-оцінного компонента значення лексеми і, як зазначалося вище, спостерігається яскраво виражене розширення семантичної структури лексеми за рахунок емоційного співзначення (за О. Клименко):

“*Pay him a yard to shut him up about what he saw*” (рецептивна стадія) → “*I am too zapped to go on*” (стадія соматичної реакції) → “*I was shocked. You could have knocked me over with a feather*” (стадія усвідомлення психічного стану) → “*You think that’s bad? You don’t know the half of it*” (стадія оцінювання) → “*Sue let out an enormous yock and quickly covered her mouth*” (стадія афективного позиціонування) → “*Shut your yap! They mean no harm*” (стадія узгодження) [18].

Наведені приклади свідчать на користь тези про функціональну єдність прагматичного й семантичного аспектів, коли в процесі комунікації учасників дискурсу ризику відбувається актуалізація прагматично-оцінного компонента експресивних лексем. У ході комунікації учасників дискурсу ризику оцінка реалізує свій так званий прагмасемантичний потенціал (термін Г. Приходько). Серед численого арсеналу засобів реалізації такого потенціалу в дискурсі ризику є й сленгізми. Відбувається процес, який Г. Приходько описує як перехід від функції-потенції у функ-

цію-результат: мовні одиниці (сленгізми) стають одиницями мовлення, що знаходять свій конкретний прояв у дискурсі ризику.

Висновки з проведеного дослідження. Оцінка як вияв самоідентифікації учасників дискурсу ризику є прикметною рисою функціональної взаємодії прагматики й семантики експресивних лексем. У такий спосіб прагматично-оцінний компонент виявляється в різних комунікативних ситуаціях, притаманних дискурсу ризику. Висловлювання обвинувачення пропонується вважати мінімальною комунікативною одиницею, нижньою межею (за Г. Приходько) дискурсу ризику, в якому прагматично-оцінний компонент експресивних елементів (сленгізмів) може бути імпліковано (ефект комунікативної гри) або розгорнуто безпосередньо на поверхні смислового наповнення висловлювання. Отримані результати можуть слугувати підґрунтям для подальшого дослідження засобів і моделей структурування дискурсу ризику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бехта Т. Фреймове вираження концептів детективного дискурсу / Т. Бехта // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – 2005. – № 5 (77). – С. 28–35.
2. Бока О. Статус промовистих імен у художньому дискурсі / О. Бока // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – 2005. – № 5 (77). – С. 48–54.
3. Запольських С. Історичний дискурс і проблеми перекладу / С. Запольських // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – 2005. – № 5 (77). – С. 127–133.
4. Ковалевська Я. Сатирико-саркастичний дискурс у медіапросторі США / Я. Ковалевська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – Вип. 18. – Т. 2. – Серія «Філологія». – С. 59–61.
5. Кузнецова М. Вторинний дискурс англomовних текстів сучасної масової культури / М. Кузнецова. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2015. – 202 с.
6. Онишкевич Л. Прагматичний аспект категорії фактуальності у газетному дискурсі / Л. Онишкевич // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – 2004. – № 4 (63). – С. 102–108.
7. Приходько Г. Категорія оцінки у фокусі когнітивно-дискурсивної парадигми / Г. Приходько // Вісник ЗДУ. Серія «Філологічні науки». – 2005. – № 4. – С. 116–122.
8. Ущина В. Позиціонування суб’єкта в сучасному англomовному дискурсі ризику: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / В. Ущина. – К., 2016. – 502 с.
9. Хникіна О. Про прагматичний потенціал висловлювань обвинувачення в офіційній і неофіційній сферах спілкування / О. Хникіна // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – 2005, № 6 (78). – С. 129–135.
10. Клименко О. О ролі прагматических значений в процессе перевода стилистически сниженной лексики / О. Клименко // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – № 5 (77) 2005. – С. 69–73.

11. Кондратьева Г. Лингвофилософия (система и парадигма) / Г. Кондратьева. – Запорожье : Изд. ЗГУ, 2003. – 276 с.
12. Селиванова Е. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
13. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике : [в 2 т.] – М. : «Помовский и партнеры», 1995. – Т. 1. – 642 с.
14. Бархударов Л. Язык и перевод / Л. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 237 с.
15. Дейк ван Т. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
16. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
17. Серио П. Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса / П. Серио ; пер. с фр. и порт. – М. : Прогресс, 1999. – 413 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

18. Краткий англо-русский словарь американизмов и сленга / под ред. А. Подалицына. – Смоленск : ТОО «ИНГА», 1997. – 320 с.